

SBÍRKA PŘEDNÁŠEK
pořádaných
ČESKOU SPOLEČNOSTÍ NÁRODOHOSPODÁŘSKOU
v období 1930-31.

XIII.

O PROBLÉMU NEZAMĚSTNANOSTI

Přednesl
KAREL KARÁSEK
ve schůzi společnosti, pořádané
dne 30. března 1931
v Praze

Cena Kč 7.—

V PRAZE 1931

Nákladem České společnosti národohospodářské
V komisi knihkupectví Fr. Řivnáče, Praha
Tiskem Pražské akciové tiskárny.

234

2.12.5

10

I.

Problém nezaměstnanosti stal se v zimních měsících r. 1930 až 1931 také v Československu otázkou velmi aktuální a naléhavou. Znepokojení vzbuzovala nejen absolutní cifra nezaměstnaných, ale především její vývoj. Koncem září r. 1930 vykázáno 104.500 nezaměstnaných, koncem listopadu už 155.200, koncem prosince 239.500, koncem ledna 1931 dosaženo cifry 313.500 a koncem února dokonce 336.700, proti 86.000 před rokem a 55.200 přede dvěma lety.

Avšak problém je světový: Anglie vykazuje koncem ledna 2.662.000 nezaměstnaných, Německo v téže době 4.886.000, Itálie 722.000, Rakousko 331.000, Polsko 300.000, Francie podle odhadu asi 300.000, Holandsko asi 150.000, Spojené státy podle odhadu přes 6 milionů, Japonsko asi 1 milion nezaměstnaných. V celém kulturním světě bylo v lednu 1931 na 18 milionů lidí, kteří nemohli nalézt zaměstnání a byli vyřazení z produktivní hospodářské práce. Při tom pak v některých zemích, jako v Anglii, Německu a Rakousku, šlo a jde dosud o zjev ve své podstatě nikoli přechodný, o chorobu velmi houževnatou, vzdorující zdánlivě všem pokusům o její potírání.

Nezaměstnanost není zjevem novým. Vyskytovala se už před válkou, v menší či větší míře, podle okamžitého stavu hospodářského vývoje. Ale byla zpravidla jen jedním ze symptomů tohoto stavu a zajímala proto ve svých důsledcích především sociální politiky. Po válce v některých zemích a v posledních měsících ve všech kulturních státech nezaměstnanost nabyla však takového rozsahu a zasahuje tak ostrým způsobem do hospodářského i sociálního života, že přesahuje značně rámec pouhého zájmu sociálně-politického a stává se problémem hlubokého hospodářského významu. Na rozdíl od klidných poměrů předválečných, nemůže se otázce vyhýbat národní hospodář, nechce-li se vystavit výtce nevšímavosti k nejaktuálnějším a k nejbolestnějším problémům dneška. Následujících několik kapitol je psáno s hlediska národního hospodáře a nikoli tedy s hlediska výlučně sociálně-politického.

II.

Má-li se uvažovati o příčinách nezaměstnanosti, nebude zbý-
tečno říci několik slov o *základních tendencích hospodářského vývoje*. Houževnatost problému vyvolává po válce pochopitelně jistou roztrpčenost, a při hledání příčin nemoci mluví se mnoho

o neschopnosti t. zv. kapitalistického řádu řešiti otázku, která někde dokonce je s to, ohroziti jeho základy. Avšak kdo střízlivě a objektivně přehlédne hospodářský a sociální vývoj kulturního světa posledních sto let před velkou válkou, nemůže neuznati, že podstata a výsledky vývoje prokazují vyrovnanost a harmonii, která jen občas je porušena, aby po určité době znovu ovládla.

Tato rovnováha hospodářského vývoje je opřena o dva zákony, jeden statický, druhý dynamický. První je vyjádřen poučkou, že celková národní produkce (sociální produkt) musí se rovnati celkovému důchodu, což znamená v systému peněžního a úvěrového hospodářství a dělby práce, že odbyt vyrobených statků je zabezpečen. Celek výrobců-podnikatelů přijímá přesně to, co vydal na mzdách, úrocích, daních a zisku pro sebe, a všechny tyto výdaje tvoří úhrnnou kupní sílu, která při rovnováze cen rovná se celkové produkci. Teoretickým důsledkem tohoto poznání je poučka, že nemůže nastati porucha v odbytu vyrobených statků, v umístění sociálního produktu.

Avšak ne všichni spotřebují celý důchod. Z různých pohnutek vzdávají se části svého kupního nároku, spoří. Neukládají tyto úspory ovšem v konsumních statcích, chtějí ukládati způsobem trvalým a tak vzniká druhá kategorie sociálního produktu, statky trvalé hodnoty, statky kapitálové: domy se zařízením, dopravní prostředky, výrobní prostředky (továrny, stroje, nástroje), dobytek, různá zařízení kulturní a sociální atd. Mechanika tvorby těchto statků, které tvoří podstatu národní úspory, je známa. Buď podnikatel sám přímo tvoří kapitálové statky, staví továrny, zřizuje stroje a p. z vlastních úspor, příp. zisků, anebo jde pochod od úspor peněžních k formě peněžního vkladu, k nákupu obligace a akcie, odtud k poskytování úvěrů a k investici na úvěr, po případě k investici za umístěné akcie.

Nastává dělení v hospodářské struktuře: spotřebě konsumních statků rovná se rozsah výroby těchto statků a k tomu potřebný počet pracovních sil; tvorbě kapitálových statků vyhovuje výroba (průmysl) těchto statků a nutný k tomu počet pracovních sil.

Nuže, je charakteristickou známkou kapitalistického hospodářství, že tento dynamický moment vývoje nabývá na významu, že složka výroby statků kapitálových roste, že roste tak massa těchto statků rychleji, než jich ubývá opotřebením, a že při tom stále vzrůstá i massa oněch statků, které (jako továrny a stroje) jsou určeny k výrobě statků kapitálových, tedy statků produkčních. A je při tom zajímavý jeden významný moment, že totiž tato národní úspora vzrůstá méně odříkáním, úsporou negativní, úsporou massy, jako úspěchy technického pokroku (nazval jsem to kdysi technickou nadhodnotou), úsporou, lze-li tak říci, pozitivní. To vše znamená nejen technický pokrok, ale i vzestup životní míry a tím i kulturní úrovně.

Tato dynamika vzestupu v normálním vývoji docílovala dvojího: že vzrůstající massa kapitálových statků nalezala odbytu a že *vzrůstající massa dělnictva nalezala zaměstnání*. Bylo to neustálé relativní i absolutní převádění pracovních sil z oboru produkce konsumních statků do oboru výroby statků kapitálových. V Německu bylo zaměstnáno ze souhrnu pracovních sil: roku 1875 ve výrobě kons. statků 65%, ve výrobě kapit. statků 35%, r. 1925 ve výrobě kons. statků 49%, ve výrobě kapit. statků 51%.

Je to přirozený základ známého zjevu „útěku z venkova“ a hromadění obyvatelstva v městech, střediscích výroby. Ohromný přírůstek obyvatelstva právě století devatenáctého, takto umísťován, absorbován, zapřažen do dynamiky pokroku a tato absorpční schopnost kapitalistického hospodářství je jedním z nejpodivuhodnějších jeho úspěchů.

Sismondi i Marx vytýkali kapitalismu schopnost vytvářeti si vždy dostatečnou „průmyslovou rezervní armádu“, průmyslem zneužívanou. Ale cifry a fakta ukazují, že tento pesimismus nebyl oprávněn. Nezaměstnanost normálně nepřesahovala 2—3% úhrnu pracovních sil a stoupala jen v dobách krise na 4—5%. Podíl dělnictva na sociálním produktu se nejen nezmenšil, ale spíše zvětšil, jak dokazuje značný vzestup životního standardu v průmyslových zemích. Jemná mechanika vývoje ani nedopustila, aby tvorba úspor, tedy odnímání statků spotřebě, přesahovala určitou kvotu, nutnou pro mírný vzestup kultury hmotné i duchovní, a organizace hospodářství dostávala stále více ráz sociálního vyrovnání a neosobní objektivity. To byly klady kapitalistické éry, které nejsou vždy s náležitou objektivností oceňovány.

Jeden pro naši otázku důležitý poznatek lze vyvoditi z vývoje posledního století: že *absorpční schopnost hospodářství je podmíněna tvořením kapitálu, tvořením úspor*. Je to poučka, která nepozbyla nic ze své správnosti ani dnes.

Můžeme krátce shrnouti jádro několika načrtnutých myšlenek: dynamika kapitalistického hospodářství zabezpečuje rovnováhu výroby a spotřeby a tvorbou kapitálových statků i absorpci přírůstku obyvatelstva. Tato mechanika vývoje znamená pro naši otázku důležitou konsekvenci: nezaměstnanost ve větších rozměrech a po delší dobu je nemožna.

III.

Tato výslednice harmonie vývoje byla by pro náš problém rozřešením. Nebylo by nezaměstnanosti, nebylo by problému. Ale bohužel i hospodářský vývoj je dílem lidským, a proto nedokonalým. Moderní společnost se k pokroku musela probíjeti chybami, nedokonalostmi a neporozuměním a posledních sto let vidělo často zápas o docílení rovnováhy, o harmonii vývoje.

Absorpce přírůstku populace a tím plné zaměstnanosti dociluje se tvořením kapitálu, které zase je podmíněno úsporou a převáděním uvolněných produkčních sil k výrobě kapitálových statků (při čemž máme arci na mysli také spotřební statky trvalejší hodnoty — nábytek, hudební nástroje, radiové přístroje, umělecké předměty, automobily a pod.). Jsou to dva oddíly procesu, z nichž úspora — vzdání se části kupního nároku na statky spotřební — je primerní, převod pracovní síly pak sekunderní. Je to vzhledem k dnešní situaci důležité rozlišování, které leccos osvětluje a které podle našeho zdání nebývá zřetelně vytýčeno.

Obě tyto části procesu podléhají poruchám; ale i vzájemná spojitost a harmonie je porušována a tím vyvolávána i porucha v zaměstnanosti pracovních sil. A konstatujme tu hned, že *nezaměstnanost může vzniknouti především tehdy*, když sice byly tvořeny úspory, když pracovní síly byly sice uvolněny z tvorby statků konsumních (ať už spořením nebo zvýšením technické výkonnosti), ale tyto uvolněné pracovní síly nebyly umístěny ve výrobě statků kapitálových.

Poruchy, které vyvolávají nezaměstnanost, musíme rozdělovati na pravidelně se vyskytující a na mimořádné, nepravidelné. K poruchám pravidelným náleží především sezonní výkyvy hospodářského života, které jsou dány pravidelně se střídajícími ročními obdobími. Práce zemědělské, výroba v průmyslech zemědělských (cukr, lih a pod.), stavební činnost, úprava silnic atd., to jsou obory, v nichž větší a menší zaměstnanost se pravidelně střídá a v nichž proto vzniká *sezonní nezaměstnanost*. Tato má svůj ustálený ráz, postižení zařizují se na její nezbytnost a není jistě správné, hodnotiti tuto nezaměstnanost stejně, jako nedostatek práce, vyvolaný příčinami jinými. O této skupině poruch není třeba dalších poznámek, jejich podstata i rozsah jsou známy.

Větší pozornost poutá k sobě skupina zjevů, které se shrnují pod názvem *konjunkturální vlnění*. Sto let už pozoruje se v hospodářském vývoji do jisté míry pravidelně se opakující zdvih a pokles: po jisté době příznivého vývoje nastává zpětný náraz — krise — která se pak ustaluje v období deprese, znamenající jakýsi oddech v dlouhodobém vzestupném vývoji. Po tomto odpočinku, v němž nastává jakési vyrovnání počtu obyvatel-konsumentů se zvětšenou výrobní schopností, aktivita hospodářská znovu ožívuje a dochází k novému vzestupu.

Pro naši otázku je významno, že snad nejostřeji se rýsující zevnější známkou směru v hospodářském cyklu je vývojová *linie zaměstnanosti*. Před válkou klesala nezaměstnanost v době příznivé konjunktury v průmyslových zemích až na 1% počtu výdělečně činných, tudíž až na takový minimální zlomek, který je za všech okolností dán jednak jistými mezerami v organizaci zprostředkování práce, jednak přirozeným sklonem části dělnictva k dočasnému odpočinku. V době krise a deprese podíl ne-

zaměstnaných stoupal až na 4% a je nesporno tedy, že v normálním vývoji hlavní příčinou občasné nezaměstnanosti je toto konjunkturální vlnění.

O příčinách konjunkturálního vlnění je mnoho teorií, které namnoze zanedbávají jednoho z hlavních činitelů — člověka, konec konců hybnou páku všeho dění v sociálním soužití, člověka s jeho chybami a slabostmi, s jeho zvláštní citlivostí, reagovati na hesla vyhovující jeho stádnímu pudu. Nelze se tu těmito teoriemi zabývat; stačí konstatovati zajímavý fakt, celkem nikým nepopíraný, že v době konjunkturálního vzestupu tvorba kapitálových statků vzrůstá rychlým tempem, v depresi pak tvorba těchto statků ochabuje a ochabuje tak i převádění pracovních sil do této výroby.

Jeden poznatek ale třeba zdůrazniti. Nový vzestup, následující po periodě krise a deprese, absorboval vždy nejen staré pracovní síly, depresí z práce vysazené, ale i pracovní síly vyrůstající z přirozeného vzrůstu populace; i co do počtu pracovních sil nový vrchol byl zase vždy výše, než vrchol předcházející.

Většina odborníků kloní se k názoru, že konjunkturální vlnění je nutným doprovodem hospodářského vývoje, že je typickým zjevem kapitalistického hospodářství. A tak se konjunkturální nezaměstnanost zpravidla přijímala jakožto nutný důsledek nepravidelnosti vývoje.

Pro naši otázku, jak se nám jeví po válce, větší význam mají poruchy nepravidelné, mimořádné. Hospodářství podobá se budově, v níž má býti vše uspořádáno a úměrně složeno, má-li budova dobře sloužiti svým účelům: struktura budovy má býti dokonalá. Poukázali jsme už k harmonii vývoje, která sleduje cestu k vyrovnání struktury hospodářské. Dochází-li k poruchám struktury, nastává porucha i ve vývoji, v harmonii složek, nastává zápas o rovnováhu, který bývá bolestný a ukládá oběti. A ovšem zpravidla i oběti zaměstnaným, poněvadž *nezaměstnanost bývá důsledkem takových změn ve struktuře hospodářství.*

Není snadno rozeznávati vždy jasně vlivy konjunkturální a strukturální, nemluvě ani o málo viditelných vlivech vývojových tendencí dlouhodobých (vzrůst obyvatelstva, vliv kulturního vzestupu a pod.). Toto rozeznávání jest dnes největším problémem konjunkturálních teoretiků i praktiků. Ale pozorujíce poválečný vývoj, můžeme říci, že to je novost a mimořádnost, shluknutí časové, pronikavost, síla a výdržnost zjevů, které vytvářejí skupinu vlivů strukturálních v posledních deseti letech a které měly takový kvantitativní i kvalitativní vliv na hospodářský vývoj. Jsou to namnoze zjevy, které za klidného normálního vývoje jsou absorbovány a vyrovnávány hospodářským vývojem, aniž by byly viditelné nebo byly závadou, které ale teprve silou a pronikavostí stávají se poruchou. Tato porucha může zkresliti normální konjunkturální vlnění anebo se projeví přímo a samostatně.

Vliv těchto strukturálních poruch na zaměstnanost je zpravidla značný a může být pozitivní i negativní, příznivý i nepříznivý. Jsou to vlivy buď se strany nabídky práce nebo poptávky po ní, vlivy buď vyvolané elementárními silami, nebo i člověkem chtěné, třeba se projevují v konečném všeobecném účinku jako porucha nepříznivá.

Je celá řada studií o těchto strukturálních poruchách a vlivech, vyvolávajících nezaměstnanost. Zpravidla se uvádí:

Na straně nabídky práce: za války nedostatek pracovních sil, po válce pak náhlý návrat milionů demobilisovaných do občanského života; naproti tomu válečné ztráty na životech a zmenšení cifry porodů; zrušení stálého vojska v Německu, Rakousku a Uhrách; poruchy v mezinárodní výměně pracovních sil, jeví se v zákazech a obmezování přistěhovalectví; vzrůst ženské práce, namnoze také jakožto důsledek zmechanisování výroby, a konečně zproletarisování středních vrstev v některých státech a tím vzrůst nabídky na trhu práce dělnické.

Strukturální změny *na straně poptávky po práci* jsou velmi četné a lze je tu uvést v letmé řadě jen zcela heslovitě:

Za války byla zvýšena v řadě zemí poptávka po určitých výrobcích a tím byl dán mocný popud k rozšíření výrobních prostředků; po válce právě v těchto zemích nastal pokles poptávky, zatím co ve střední Evropě objevil se hlad po zboží, jenž zase měl vliv na tvorbu kapitálů produktivních; po válce došlo k značným změnám ve státních územích, a to mělo pronikavý vliv na vznikání, resp. zanikání průmyslových podniků; nepříznivě působily poruchy valutární skoro ve všech zemích evropských i v mnohých státech zámořských a tyto poruchy spolu s politickou nejistotou i vzájemnou nedůvěrou měly neblahý vliv na mezinárodní finanční styky, na solidaritu peněžních trhů; válka způsobila i velké přesuny v mezinárodních platebních bilancích a ve vývoji kapitálové síly států; to vše nemohlo zůstat bez rušivého vlivu na mezinárodní obchod, na sílu a vývoj států exportních především; snaha zachovati si průmyslovou převahu a překonati obtíže vedla — zvláště ve Spoj. státech a Německu — k překotnému provádění racionalisace, z níž pak nastal zase náhlý přechod k normálním poměrům; a konečně uplatnila se po válce ve zvýšené míře jedna celá skupina zjevů, která poválečnému hospodářství dává ráz a kterou by bylo lze charakterisovati jako odklon od dřívější pohyblivosti vývojových složek hospodářství. Jsou to: velká účast veřejného hospodářství na podnikání, vázanost ve stavebním podnikání v řadě států, vzrůstající vázanost cen a nehybnost mezd, přemíra nahražování lidské síly mechanismem, jež zmenšuje pohyblivost kalkulace podnikatele. Resorpční schopnost dřívějšího hospodářství, jeho přizpůsobivost a pružnost opírala se z velké části o volnou hru sil; ta je nyní značně obmezena,